

## Za in proti identiteti v arhitekturi *Yes and No for Identity in Architecture*

76 \* Peter Fister, dipl.inž.arh. dr. arhit. znanosti, redni profesor na šoli za arhitekturo, FAGG, Univerze v Ljubljani

### 1. Autizem in epidemija v današnjih arhitekturnih teorijah

Prisiljena, lahko bi celo rekli neresnična dilema v naslovu, je posledica skrajnih in največkrat preprosto kar izmišljenih ali izsiljenih teorij, s katerimi se srečujemo danes v arhitekturi. Resnica namreč ni daleč od zastavljenega vprašanja, pomembno je le, na katero stran te resnice se postavimo.

Če skušamo slediti tistim teorijam, ki si danes prizadevajo, da bi dale popolno in izključno pravico presoje le posameznemu, dovolj agresivnemu in podjetnemu arhitektu, kritiku ali posamezniku, je autizem ali »avtonomizem« (v medicini: nesposobnost prilagoditve okolju ...) neizbežen ne le kot filozofska dilema, ampak kot resnična bolezen v arhitekturi. V ta okvir je vpeta cela vrsta teorij. Med njimi nekatere bolj druge manj ozko skušajo nadomestiti izgubljene splošno veljavne kriterije vrednosti, s katerimi si je v dosedanji zgodovini človek pomagal pri ocenjevanju arhitekture.

Vzemimo za primer le fenomenološko teorijo,

kazovanju, da so se danes že izgubile nekdanje konstantne (skupne, splošne...) vrednote, da so spremembe tako nagle in mnogoplastne, da prav zaradi njih ni več mogoče vztrajati pri kakršnikoli nadčasovni ali v javnosti uveljavljeni vrednosti in da moramo zaradi vsega tega opustiti upanje, da je mogoče ovrednotiti arhitekturo z nekimi dogovornimi ali celo splošnimi kriteriji.

»Zasebna« ocena ali spoznanje arhitekture je seveda nujna in vedno prisotna, le da prav pri arhitekturi ni mogoče izločiti vseh pogojev in pridobljenih (ali če kdo hoče tudi: prirojenih...) kriterijev, s katerimi ocenjujemo vse okoli sebe in ki nam preprečujejo, da bi resnično lahko popolnoma brezosebno in izvenčasovno karkoli razpoznali kot neko vrednoto. Če bi bilo drugače, bi se morali žal spustiti na raven živalskega »razmišljanja«, ki je nadomeščeno s trenutnim počutjem — pa še tu bi morali upoštevati obstoj izkustvenih ali nagonskih pogojev. Tudi pri pomenu individuuma v tem našem diskurzu gre za nejasne definicije; »avtorska«, danes tako prenapihnjena vrednost,



ki prav dobro ilustrira, v čem so glavni problemi, in ki jo nekateri novi teoretiki uporabljajo za razlago arhitekture<sup>1</sup>. Po njej je namreč mogoče vse pojave — med njimi pa so v prostoru najbolj vplivni prav arhitekturni proizvodi — najbolj objektivno (ali celo edino objektivno!) oceniti le kot neke vrste happening, trenutni osebni vtis; poglavito je, da se predhodno znebimo vseh vnaprej pridobljenih (kot teorija trdi: nepreverjenih) znanj od zgodovinskih, preko kulturnih do estetskih in izkustvenih. Torej je odklanjanje kakršnekoli »identitete« predizobrazbe nujno, če hočemo biti v arhitekturi dosledno objektivni ... Problem je le v tem, da je take vrste objektivizem napačno imenovan, saj je v resnici le najpopolnejša oblika subjektivne ocene! To ostane resnica kljub dodatnemu do-

je prav gotovo lahko le surogat za nesposobnost ocenjevanja. Avtorska identiteta seveda vedno obstaja, vendar sama po sebi - vsaj v arhitekturi, ki je hočeš nočeš vedno del povsem realnega prostora - nikakor ne more biti edina vrednota. Prav smešni so poskusi, da bi na primer v okviru metnostno zgodovinske kritike dokazali večjo ali manjšo vrednost neke arhitekture le s pomočjo avtorstva (naš šolski primer je Uršulinska cerkev v Ljubljani...), saj ne dokazujejo nič drugega kot nesposobnost ocenjevalcev.

Po drugi strani pa je mogoče v podoben »venček« teorij splesti tiste ocene, ki gradijo le na povsem določljivih in selekcioniranih kriterijih identitete — to seveda lahko vodi v drugo vrsto bolezni, ki je — nasprotno od autizma —



### 1. Autism and epidemic in recent architectural theories

In architecture today, a compelled, we might even say un realistic, dilemma in the title results from extreme and often made up or enforced theories. The truth is not far from the alleged question, but what is more important is the perspective with which we view the question.

If we try to follow those theories which strive to give the full and exclusive rights to individual judgement and are aggressive enough for an architect or critic, then autism or "autonomism" (in medicine the inability to adapt to an environment.) is inevitable not only as an philosophical dilemma but also as a real illness in architecture. Such a theoretical framework consists of various theories, some of them trying more or less successfully to fulfil the lost, generally accepted, measure of value that has helped man evaluate architecture throughout history.

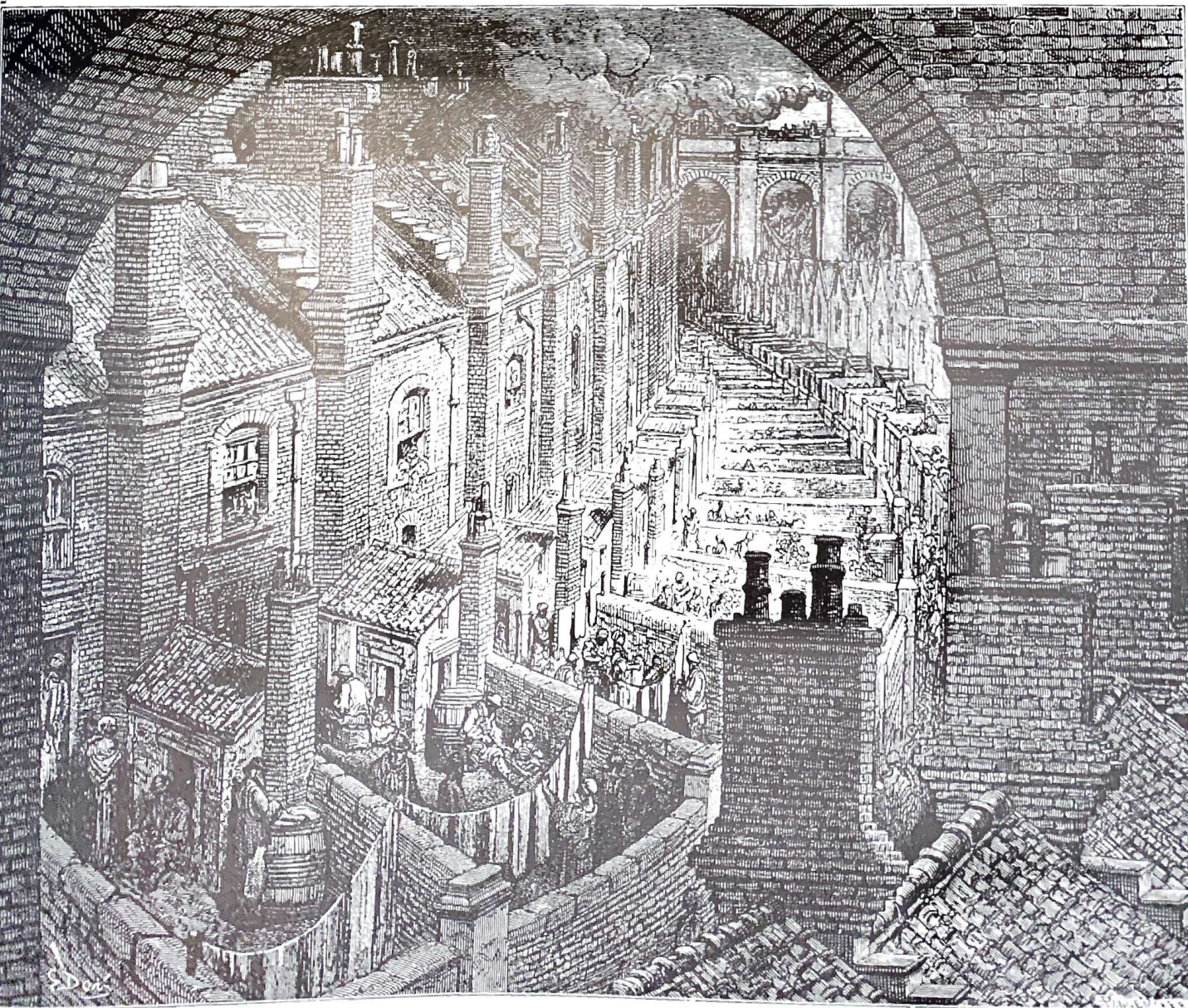
Let us take for example the theory of phenome-

nology which illustrates quite well these major problems and has recently been used by some new theorists to explain architecture<sup>1</sup>. According to this theory all phenomenons - within space architectural products are the most influential - can be judged most objectively, or even as the only objective ones, as a kind of happening, momental personal impression. It is important to get rid of all those a priori inherited historical, cultural, aesthetical and perceptible experiences (theoretically unverified). Therefore, the rejection of any kind of previous "identity" knowledge is a condition, if we want to be objective in architecture. The only problem is the incorrect naming of that sort of objectivity, since it is in fact solely a complete form of personal, subjective evaluation! It is the only truth, despite additional evidence of today's disappearance of our once constant (common, general) values, and the changes are so rapid and multiple that they prevent any insistence on supertemporal or generally accepted values. Therefore, we need not hope that it is possible to evaluate architecture with some

1 Valvasorjeva »identiteta« Dolenjske v 17. stol. združuje gradove, kmečke hiše in prebivalce / Valvasor's »identity« of Lowlands in 17th century combines castles, rural settlements and population

2 Dorejevo Anglijo v 19. stol. (1872) predstavljajo »arhitektura« in anonimni prebivalci revnih industrijskih predelov Londona / Dore's England in 19th century \* 1872) demonstrates »architecture« and anonymous people of London industrial areas

agreed or even generally accepted criteria. 77  
It is certain that "subjective" estimation or knowing architecture is always a presented condition, though within architecture these conditions and criteria, whether they are acquired or inherently, in fact prevent us from any impersonal and timeless recognition of architecture as a value. On the other hand should we lower ourself to the level of animal "thinking" that replaces a momental feeling, even here an existence of experiences and instincts should be considered. Nor is the definition of the meaning of individual clear enough. An "author's version" of value, overestimated today, might be just a surrogate for an incapable estimation. Indeed, the "authors" identity can always be presented as it is - at least in architecture where it is always a part of an entirely real place, but it is definitely not the only value. The attempts, for instance, of art history critics to prove larger or smaller value of architecture according to their authority are in vain (The Church of Saint Ursula in Ljubljana is one example), for they prove only the valu-





78 arhitekturna epidemija največjih razsežnosti. In mnogi med tistimi, ki se z vsemi silami bore proti pomenu identitete v arhitekturi, v resnici pristajajo na bolniški postelji enako slaboumnega, a povsem določljivega identificiranja v okvirih modnih identitetnih smernic (brutalizma, postmodernizma, »kontejnerizma«...). To je namreč povsem primerljivo z gibanji nekaterih »mladih« generacij, ki so že v načelu proti vsemu, kar jih kot družbeno pravilo utesnjuje, a se sami med seboj razpoznajo po še bolj natančno določljivih modnih pravilih (jeans-generacije, punkovci...).

Identiteta je v arhitekturi lahko marsikaj: od povsem zasebne »avtorske identitete« preko dogovorjenih ali vsiljenih, celo političnih identitetnih razpoznavnih znakov, do tiste identitete, ki je berljiva le v celotnem prepletu časa, prostora in družbe. Vsekakor je bila v zgodovini človeštva in arhitekture vedno eno od meril za določevanje ali vrednotenje uspešnosti in ustreznosti zgrajenega, oblikovanega v prostoru, ne glede na to, da so jo mnogokrat tudi izrabljali kot najmočnejše orožje v boju za oblast (za pravico ocenjevanja). Zato se ji tudi danes nikakor ne moremo izogniti, le pravilno jo moramo razumeti. Za to pa je potrebno tudi nekaj znanja, ki ne sme biti že vnaprej hermetično zaprto v predsodke, ki jih trenutno nudi moda arhitekturnega teoretiziranja.

## 2. Različnost razumevanja pojma identiteta v arhitekturi

Pojem »identiteta« so v različnih obdobjih vedno drugače razumeli in uporabljali. Danes je skupaj s pojmom humanizacija - ena od vrlin, s katerimi želimo kvalitetno spremeniti naše bivalno okolje od sedanjega vedno bolj uni formnega in brezosebnega v takega, ki bi bilo oblikovano po merilu človeka. To velja za vse sestavine življenja - kot vzorec nam je lahko pomenljiv naslov mednarodnega literarnega srečanja Vilenica 1992: »Razkroj univerzalizma in iskanje identitete«. Da bi cilj dosegli, pa je potrebno spremeniti metode in cilje v vseh strokih, ki se kakorkoli ukvarjajo s prostorom in obenem prevzgojiti javnost, ki se ne zaveda prepada, v katerega drvim ob vedno večjem razosebljanju okolja, v katerem živimo. To naj bi bil izhodiščni cilj, h kateremu vodi pot v spoznavanju pomena in sestavin identitete oblikovanja prostora.

V večini strok temeljijo današnje metode vrednotenja še vedno na izhodišču, da je najboljša le tista, kar je mogoče meriti z najširšimi »svetovljanskimi« merili. Vse drugo, kar je relativno vezano na določeno okolje in prostor, pa je ali marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti. Na ta način je mnogokrat onemogočeno odkrivanje ali varovanje resnične identitete prostora, ker so njene sestavine vse preveč enostransko določene.

Ker izhaja iz (vedno dogovorjenih, nikdar večnih!) vrednot tudi splošen pogled na kvaliteto življenja, na vrednosti in značilnosti celotnega prostora in seveda tudi na ustreznost metod dela posameznih strok, je za drugačen odnos do identitete potrebno najprej sprejeti nova merila za izbor in vlogo teh vrednot.

Ugotoviti moramo, ali res lahko prevzamemo

le nekatere, poljubno izbrane sestavine, ki naj nam pomenijo merila za identiteto prostora, ali pa je to v resnici »inventar inventarjev« kvalitete, ki šele v medsebojni, povsem specifični hierarhični povezavi tvorijo celotno podobo te identitete<sup>2</sup>.

Ob iskanju odgovora na gornje vprašanje so seveda poti in rezultati različni — odvisno pač od območja, za katerega želimo to zvedeti. Prav to pa je že prvi dokaz o obstoju identitete v oblikovanju prostora, ki jo lahko najdemo le v določljivih, relativno malih območjih. Ob enem seveda za širša območja, ki povezujejo omejena mala, še vedno veljajo neke skupne značilnosti. Te izvirajo bodisi iz zgodovinskih, iz geografskih ali celo iz načrtno vzpostavljenih političnih pogojev. Tako lahko iščemo arhetipske vzorce arhitekture ali likovnih sestavin, ki imajo korenine daleč v preteklosti, formalne oblike naselij, ki so proizvod bolj ali manj oddaljene politične pripadnosti, ter prilagoditve prejšnjih dveh posebnim geografskim, klimatskim in drugim posebnostim — in še bi lahko naštevati. To pa niso tiste lastnosti, ki tudi v realni, fizični obliki sestavljajo identiteto nekega resničnega prostora. So le združevalne sestavine — včasih celo formalna izhodišča danes kritiziranega univerzalizma, ki bolj razlagajo kot dejansko uokvirjajo povezavo posameznih, znotraj sebe specifično izoblikovanih krajin ali malih regij in to predvsem v smeri večjih ali manjših vplivov. Pravno identiteto je človek določal vedno znova in v povsem določenem okviru, splošne zakonitosti pa so bile ali orodje v rokah politike ali pa vzori, iz katerih je človek šele gradil svoje lastno okolje.

Če tako razumemo pomen in sestavine identitete prostora, moramo iskati odgovor na v začetku zastavljeno vprašanje: »katere so te lastnosti danes?« — v poznavanju razvoja teh vrednot. Prav gotovo je bila identiteta nekega okolja vedno sestavljena na eni strani iz po naravi danih sestavin in iz sprememb, ki jih je človek v to naravno okolje vgrajeval, ko je skušal naravne danosti uporabljati čim bolj smotno kot kmetovalec, rudar ali kakorkoli drugače. Na drugi strani pa je bila identiteta vedno ustvarjena iz vsega, kar je zgradil dobrega ali slabega kot dopolnilo danemu prostoru, da bi si bivalno okolje oblikoval po svojih potrebah. Identiteto je oblikoval s posebnimi poudarki, ki so bili v vsakem času drugačni, vendar je vedno skušal splošne vzore prirediti posebnostim svojih ciljev. Če je nekdo nad njimi želel ustvariti višje vrednote identitete prostora, je od prebivalcev v nekem prostoru zahteval pomenjenje predvsem v najbolj značilnih ali vsaj v izbranih sestavinah prostora; če pa je hotel človeka povsem obvladati, mu je predpisal vse, kar naj bi določalo identiteto bivalnega okolja ...

Posebnost v današnjem razumevanju identitete je torej tista sestavina arhitekture, ki je vezana na določljiv prostor: geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, politično itd. Mnoge stroke in posamezniki se že kar nekaj časa lotevajo težke naloge odkrivanja teh značilnosti - razloge za tak pristop pa je določila vsaka stroka posebej. Tudi mnoga, prav nič strokovna, vendar pa izjemno široka in odmevna svetovna ali lokalna gibanja

3 Slovenska »industrijska krajina« v 19. stol. je bila — razen izjem — po svojih oblikovnih značilnostih identična s podeželsko: Železniki, slikar L. Benesch / Slovene »industrial landscape« of 19th century was more or less identical to the rural one: Železniki, painted by L. Benesch



er's incompetence.

Yet a similar "garland" of theories is possible - made of knitted estimations mostly based on defined and selected identity criteria. But this could lead us to another kind of illness - architectural epidemics, which has even higher proportions. Most theorists, who are flighting the importance of identity criteria, are in fact simply landing in a patient's bed to recover from the similar stupidity and weakness that is clearly visible in fashionable trends (brutalism, postmodernism, "containerism" etc). These trends are comparable to the movements of some of the "youth" generations whose principle of opposition is aimed at denying whatever restricts their identity, through they all differ with even stricter fad identity measures, such as the "Jeans generation" and Punks...). Identity in architecture could be many things: from the primary personal "author's identity", something conventional or imposed and sometimes a politically recognizable identity, all the way to the higher identity that is understood as a result of time, space and human society. Identity was, no doubt, always one of the measures of value in human history and architecture, the measure for defining and estimating a certain success and suitability of whatever was created within space, and often used as a weapon to win power (e.g. the rights of evaluation). Even today we cannot avoid identity but must try to understand it, and that needs some knowledge free of prejudice, not so common in recent architectural theory.

## 2. Diversity of understanding the term of "Identity" in architecture

In different periods of time the term "identity" was understood and used differently. It means today - together with the term "humanization" - one of the virtues for a better and higher quality change to our living environment, from the current more and more uniformed and impersonal environment to a better and more human-



4 Idealna industrijska arhitektura Anglije v 19. stol. kot posnetek identitete angleških palač in cerkva: a.W. Pugin, 1841 / *The ideal industrial architecture of 19th century England as a copy of English palace and church identity.* By A. W. Pugin, 1841

5 Enoten predlog »tipskih« podeželskih hiš za celotno slovenijo: Ministrstvo za kmetijstvo (arhitekt Miro Kos 1945) je ohranil romantiko angleških ruskinovcev / *Agreed suggestion on »typed« country houses for Slovenia.* Miro Kos, architect at the Ministry of ... keeps the romantics of Ruskin's England

like space. that concerns all aspects of human life. As an example we may consider the title of the international literary meeting in Vilenica 1992: "Disintegration of universalism and searching for a new identity". To attain the defined purpose of "humanization" a certain change of motives and aims is needed in all theories that deal with the environment, plus the transforming of public opinion which is not aware yet of the extent of damage done to the environment in our time. And this should be the basic aim of all our efforts - to know more about the term "identity" as we identify and shade a space.

The majority of value theories are based on the idea that the best things are those that can only be evaluated with higher "cosmopolitan" measures. All the rest, those related to the environment and space, are marginal or provincial and without any interest. And because of partial definitions it is often hard to discover and to protect the real identity of a certain space.

Since the general look on quality of life, on values and on environmental issues always de-

rives from agreed, never from eternal human values, a certain suitability of working methods and theories should be considered. A new measure for the choice and the role of these identities is required for chaining the old attitude.

We must find out whether it is possible to establish just some of the measures any chosen parts, units, elements which would present the evaluation for identify of space, or does that in fact mean an "inventory sheet" of qualities that would in a specific hierarchical connection form a complete picture of this identity?

The methods and results vary as we look for the answer to the above question - it depends on the subject we are researching. Here already lies the first evidence of the existence of identity in transforming space, achievable only in defined and relatively small areas. At the same time wider areas, consisting of small ones, still employ some common specifics, based on historic, geographical or even planned political conditions. We may look for archetypical patents in architecture and for artistic ingredients rooted in the far past or for a

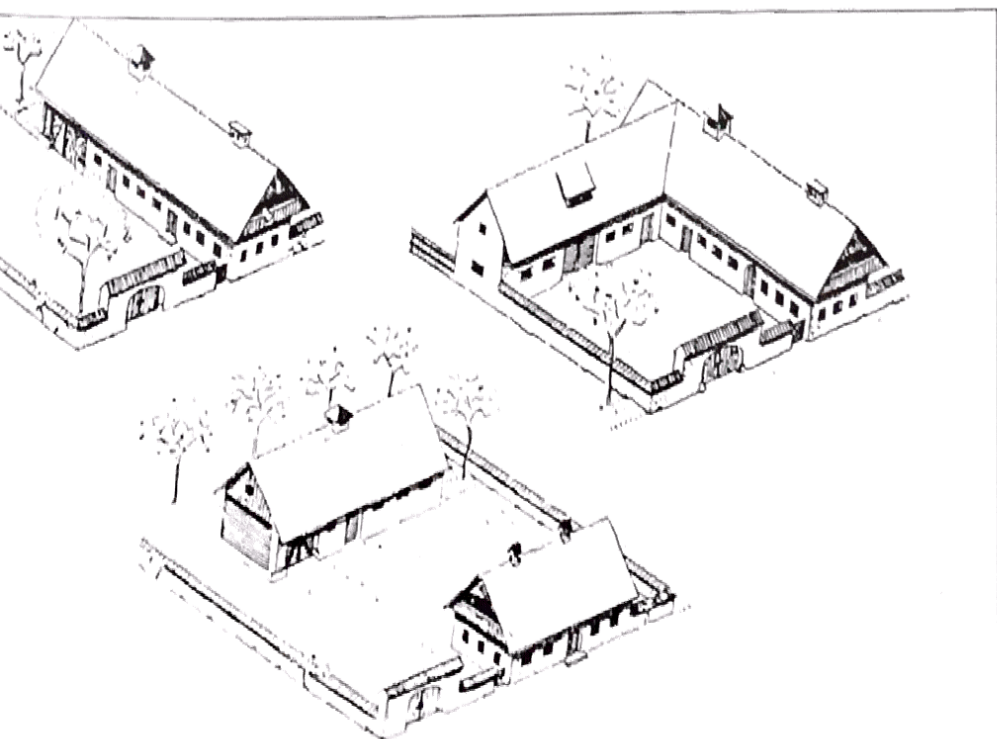
formal shape of settlements which are more or less the products of political inclinations, as well as the adaptation of the above mentioned factors to special geographical and climatological conditions. Though these are not the proper features that can explain the physical identity of a real space. These are just integral parts - formal standpoints for today's critics of universalism - explaining more than framing the method to integrate the specifically identified areas and regions that are affected by stronger or weaker influences. Real identity has always been defined by man each time anew within a certain framework of values, but general rules have always been the political tool or ideal that have motivated man to create new environments.

According to this understanding of the term "space identity" we should answer the opening question "What are these specifics today", by knowing the development of these values. The identity of a certain space has usually consisted of natural factors and of certain changes introduced into nature by man while exploiting it as a farmer, miner.... On the other hand "identity" has always been made from man's good and evil while he created his dwelling place according to his needs. "Identity" has been created with special emphasis at it differed from time to time, but always with a tendency to adapt general ideals to specific human needs. If someone after him wanted to recreate the space with higher values, then his first request to the inhabitants of the space was to unify the most specific integral elements of that space. But if a new man wanted to dominate old values, he had to prescribe whatever was needed for the human environment.

The part of architecture that is related to a determinate space (geographical, cultural, economical, material and even national, political etc.) is a speciality in today's understanding of the term "identity". Many professions and experts have been trying to find some of these specialities for some time now - each one on its own way. There are also various movements on the local and global level, some of them broadly influential in distinguishing the "architects identity" of a locality which is one of the fundamental parts of human survival. And if architecture is something more than plan self-sufficient space modelling, since it does have a certain content and is built in real space for man, then we must look for the answer to the above mentioned question ("Yes" or "no" to "identity" in architecture?) directly in relation to day's much used term "space".

### 3. The history of architectural identity in Slovene space

The understanding of space identity in the past was related to a chosen or often a priori set of defined characteristic (properties). But we must take into consideration that such a choice, time after time, served the need to dominate space with certain objectives (political, economical etc.) and thus control space and man. Only a few authors on the whole were trying to understand all the prevailing identity relations. They, however, did not consider, as some theo-





6 Le Corbusierovo iskanje »identitete« za indijsko vzorčno mesto Chandigar (1956) je v današnji realnosti nerazumljen idealizem / *Le Corbusier's the identity of Chandigar as an example of an Indian city (1956) appears today as uncomprehended idealism*

80 prisegajo na razpoznavanje arhitekturne identitete v prostoru kot na eno od temeljnih sestavin preživetja človeka ali vsaj kvalitete njegovega bivanja. In, če je arhitektura vendarle nekaj več kot le samo sebi vsečno oblikovanje prostora, saj ima tudi neko vsebino in je grajena v povsem realnem prostoru za Človeka, moramo začeti iskanje odgovora na vprašanje za ali proti identiteti v arhitekturi prav v njenem odnosu do tega, danes že skoraj prevečkrat uporabljenega pojma »Prostor«.

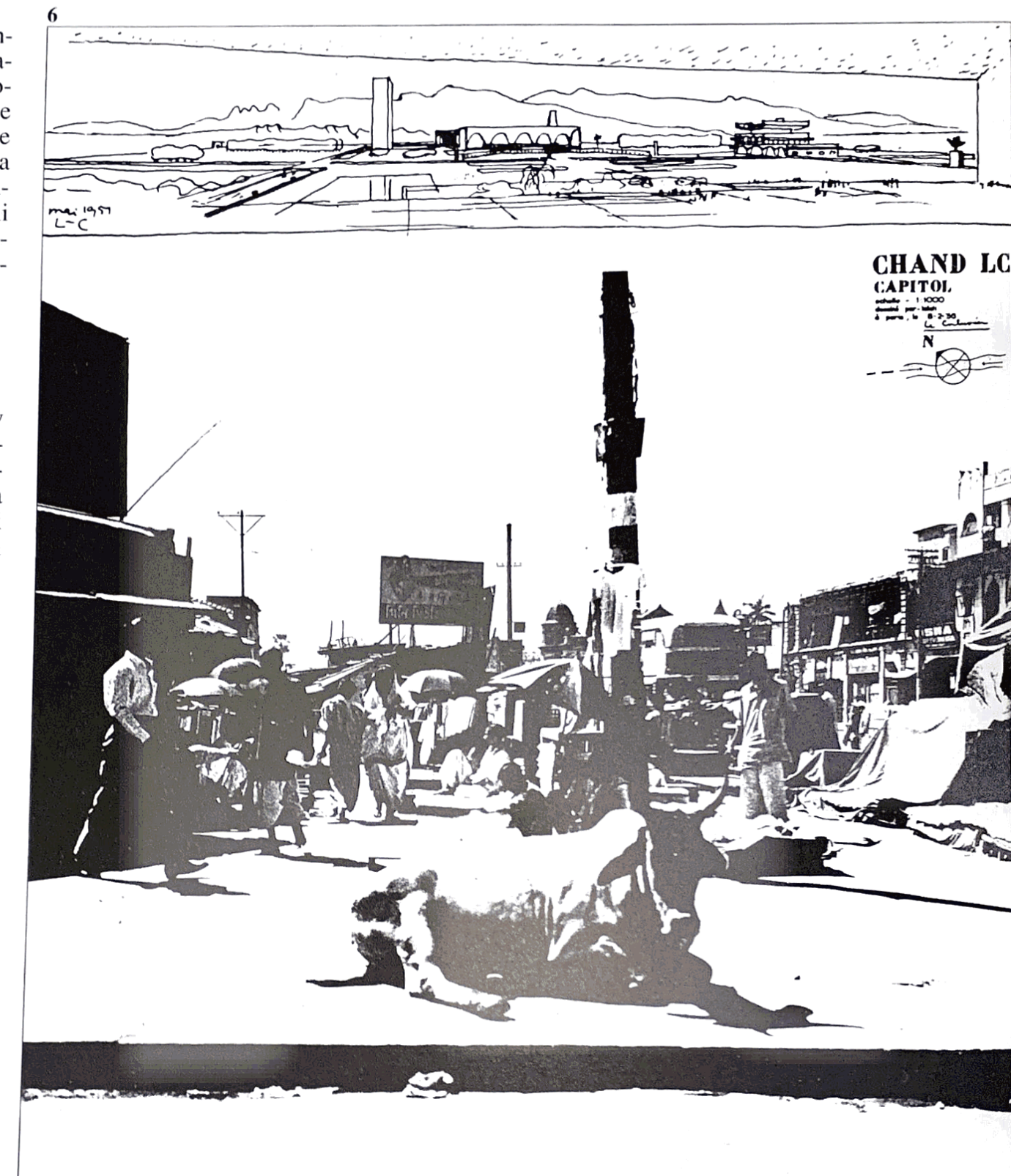
### 3. Zgodovina identitete arhitekture v našem prostoru

V preteklosti je bilo razumevanje identitete v nekem prostoru vezano na izbrane ali največkrat kar na vnaprej določene lastnosti (sestavine). Vendar moramo ob tem upoštevati, da so tako izbrane posebnosti hkrati služile želji po obvladovanju prostora z določenim ciljem (naj je bil to politični, gospodarski ali kak drug) za nadzor nad prostorom ali človekom v njem. Le redki pa so doslej skušali tudi celostno razlagati ali raziskovati zapletena identitetna razmerja, saj preprosto niso čutili potrebe, da bi združevali več sestavin v celostno lestvico kvalitete bivanja, s čimer bi šele lahko celostno zajeli pojem identitete prostora, kot to želimo doseči danes<sup>3</sup>.

Od antičnega Rima je daleč v srednji vek veljalo poznavanje posebnosti »ljudstev« in »zgodovinskih dogodkov« kot določanje osnovnih sestavin identitete prostora. Če kot vzorec za vzhodnoalpsko območje vzamemo opise zgodovinarjev Kasija Diona in Herodijana iz 3. stol.<sup>4</sup>, ali današnje polemike o pravilni razlagi Pavla Diakona ipd. — lahko ugotovimo, da je prostor, ki ga opisujejo, v resnici nespoznaven z današnjimi merili.

Prvi poskusi določanja vsaj nekaterih realno določljivih sestavin so vezani na vojaške in vladajoče kroge. Santonino, škofovski tajnik iz Ogleja, je ob koncu 15. stol. opisoval predvsem cerkve in nekatere gradove ob Dravi in v današnji osrednji Sloveniji, le redko je dodajal tudi opise življenja, preprostega stavbarstva<sup>5</sup>. Podobno, vendar s povsem določenimi političnimi in vojaškimi cilji, so nastale risbe mest in trdnjav širšega območja Slovenije v 17. stol., ki so jih izdelali kartografi in inženirji (Johannes Clobucciarich, Giovanni Pieroni ...<sup>6</sup>). Tako izbrane, posebej pomembne arhitekture, so ostajale skoraj vse do danes med priljubljenimi sestavinami posameznih opisovalcev; naj omenimo le še slikarja in topografa Pernharta iz druge polovice 19. stol., po katerem naj bi bila Koroška izrazita dežela gradov, kar je bilo že tedaj močno pretirano, danes pa sploh nespoznavno<sup>7</sup>. Med podobne enostranske določevalce identitete bi lahko še danes všteli vse raziskovalce, ki v svoja dela do posameznih krajinskih enotah vključujejo le poljubno izbrane ali le njim vsečne segmente arhitekture ali naravnih znamenitosti — in prav ta metoda je še vedno najbolj razširjena, čeprav je iz nje mogoče dobiti le posamezne dele celotnega »inventarja«, ki sestavlja identiteto prostora.

Celo tako imenovani raziskovalci v 17. in 18. stol., kot so bili Valvasor, Merian, Vischer, Hacquet in drugi, so še vedno ločeno opisovali



posamezne lastnosti dežel. Imenitna izjema je bil naš veliki topograf Janez Vajkard Valvasor, ki je v svoji slavi Vojvodine Kranjske že načel osnovno vprašanje celovitosti vseh lastnosti in njihovih pomenov za razpoznavanje (identiteto) posameznih delov prostora, čeprav morda marsikje še z veliko mero naivnosti in znastvene nepopolnosti<sup>8</sup>.

Novosti v razumevanju sestavin in njihovih pomenov za identiteto prostora so vzporedno z vedno znova poudarjanimi enostranskimi lastnostmi, začeli uvajati potopisci in opisovalci krajev v drugi polovici 19. stol. Med takimi poskusi so tudi politično podprte monografije krajev ali celih držav, s katerimi so s povsem politično določenimi cilji že skušali prikazovati pestrost prostora in lokalne posebnosti<sup>9</sup>. Etnografi, geografi, umetnostni zgodovinarji in drugi pa so istočasno vedno bolj ločevali metode in cilje svojih raziskav o različno interpretirani »identiteti« prostora in tako pomagali uveljavljati vlogo univerzalizma. Iskanje čim širših in čim bolj »arhetipskih« sestavin je postalo temeljni cilj večini strank.

Med največje grehe v zadnjih sto letih moramo

žal všteti tiste določevalce identitete prostora, ki so želeli, če je bilo potrebno, tudi nasilno poiskati izbrane dokaze o identiteti prostora, ki naj bi določali na primer »nacionalno« identiteto. Če je bilo to še mogoče razumeti v času ustvarjanja narodnosnih meja v Evropi, je v našem prostoru postalo od prve svetovne vojne dalje le še politično vprašanje, zaradi katerega je bilo izgubljenih mnogo resničnih lastnosti identitete, ki jih je človek v stoletjih ustvaril v svojem neposrednem bivalnem okolju<sup>10</sup>.

Novo pristope in novo, vedno bolj celostno razumevanje lastnosti identitete prostora, so napovedala teoretična izhodišča v posameznih strokah v drugi polovici 20. stoletja. Med prvimi je umetnostna zgodovina razpoznala posebno vrednost »zaokroženih kulturno geografskih enot«, v katerih naj bi se stroka »prebila pod zunanji plašč likovne govorice do 'strukture' likovnega izražanja«<sup>11</sup>. Skoraj istočasno je slovenska entologija zastavila ambiciozen projekt, po katerem naj bi v obliki regionalnih monografij slovenskega entničnega ozemlja obdelala in prikazala širok spekter sestavin identitete teh regij<sup>12</sup> — in jih je kar nekaj tudi že obdelala.



la. Geografija, ki je kot prva med strokami, ki se ukvarjajo s sestavinami identitete prostora, že zgodaj vključevala večino značilnosti, čeprav ne v potrebnem enakovrednem obsegu, je začela na Slovenskem po petdesetih letih preučevati tudi dotlej manj upoštrevane prostorske dele, predvsem arhitekturo<sup>13</sup>. Temu bi lahko prištel obnovljeno zanimanje za izdajo lokalnih »zbornikov«, katerih cilj je predstavitev značilnosti (sestavin identitete) svojega dokaj določeno omejenega okolja.

Da bi dokončno presegle še vedno trajajoče vrtiličkarstvo med strokovnjaki in strokami, bi bilo seveda potrebno napore združiti. Žal je potrebno priznati, da na Slovenskem ni bilo nobene stroke, ki bi bila pripravljena to storiti, ne da bi se sama počutila ogroženo. Najmanj je med vsemi naredila arhitektura, v okviru katere razen redkih izjem sploh ni bilo zanimanja niti za iskanje identitete prostora, še manj za resnično znastvene raziskave. Še več, do danes se je v nasprotju s podobnimi tokovi po svetu vedno bolj utrjevala misel, da je potrebno opustiti »provincialne« identitetne sestavine in jih nadomestiti s svetovljanskimi. To »šentflorjanstvo« v naši arhitekturi ni novost, žalostno je le, da nadomešča resnično ustvarjalnost in da prav zaradi njega slovenska arhitektura ne dosega tiste ravni, ki bi jo lahko — podobno kot Finska, Japonska ...

Morda je tudi zato mogoče pokazati na arhitekturo kot na enega od krivcev, da smo v našem stoletju v vsej zgodovini izgubili največ sestavin in pomenov identitete prostora. Cilji gradnje so bili zapisani v čim večjem uniformiranju stavb ali čim bolj poudarjenem posnemanju tujih vzorov — namesto da bi iskali identiteto in da bi tudi preprostemu človeku — prebivalcu omogočili sodelovati v teh naporih<sup>14</sup>. Če namreč primerjamo stanje na Slovenskem z dosežki, kot so jih že v sedemdesetih letih poznali v mnogih evropskih deželah<sup>15</sup>, moramo ugotoviti, da bo potrebno še kar nekaj časa, da bi to zavidljivo raven dosegli. V teh, za naše poznavanje identitete prostora »vzorčnih« primerih, so skupaj objavljene in primerljive zelo različne sestavine okolja od duhovne do materialne kulture in od umetnostno pomembnih do anonimnih delov stavbarstva, kar vse so resnična merila šele v mesebojnih razmerjih, ne pa ločena in vsako zase.

Medtem je namreč v evropskem prostoru vedno bolj raslo prepričanje, da je identitetea posameznih bivalnih okolij ena od največjih kvalitiet tako s kulturno zgodovinskega stališča kot s stališča bivalnega okolja. V »Priporočilu o zaščiti in prenovi ruralne arhitekturne dediščine«, ki jo imenujejo tudi listina iz Granade<sup>16</sup>, je bilo dogovorjeno, da moramo ohraniti »kolektivni spomin Evrope«. To pa ni unificirana nova ali arhetipska stara oblika pokrajine in arhitekture, ampak preplet specifičnih dosežkov, tradicije bivanja, spomenikov, geografskih sposobnosti, tipologije lokalne arhitekture, značilna nova arhitektura — skratka: temeljna identiteta prostora. Avtentičnost, ohranjenost, originalnost, celovita identiteta, kontinuiteta identitete prostora, ki ga je mogoče topografsko identificirati, pa so najvišji pomeni in vrednote teh identitetnih sestavin. Da so to vrednosti, ki niso le visokega kulturnega po-

*rists are at tempting today, the combination of different units into one scale of quality living that would cover the whole spectrum of identities of human being.*<sup>3</sup>

*From ancient Rome to deep into the Middle Ages a certain knowledge of "folk" characteristics and "historical events" prevailed while also defining fundamental parts of space identity. Considering the East Alpine region as a pattern the descriptions by historians Casius Dion and Herodianus from the third century<sup>4</sup> or recent polemics about the correct reading of Paulus Diacon, etc, we then may establish that the space they are describing is in fact unrecognizable by today's criteria.*

*The first attempts to define at least some of the units in space were linked to military or other ruling circles. Santonio, the Bishop's secretary in Aquilea at the end of XV. century, mainly described churches and castles along the river Drava in today's central Slovenia, but hardly ever the living conditions of people or even simple architecture<sup>5</sup>. In a similar way but with clear political or military aims, various drafts and pictures of Slovenia were made in XVII. century by cartographers and engineers (Johannes Clobuccia rich, Giovanni Pieroni...)<sup>6</sup>. That kind of architectural choice became a very popular source of information up to modern times. For example, to mention solely Markus Pernhart, a landscape painter and topographer in the second half of the XIX. century, his paintings of Carinthia give the impression of a place full of castles, which was an exaggeration even in his own times and is today mostly unrecognizable<sup>7</sup>. This category of partial theoretic includes all those researchers whose work is concentrated mostly on one, regional characteristic, or on just one segment of architecture or natural sights. This research method is still very popular though it offers only small parts of a total "inventory" of space identity.*

*Even such prominent investigators in XVII. and XVIII. centuries such as J.V. Valvasor, Merian, Vicher, Hacquet and others, described separately diversified parts of Slovenia. The topographer Janez Vajkard Valvasor, whose book Slave vojvodine Kranjske (The Glory of a Carniola Duchy) brings forward the basic question of characteristic space integrity, was the only exception, though in some parts rather naive or incorrect<sup>8</sup>.*

*New trends in understanding spatial elements and their meanings always together with over-emphasized regional characteristics were introduced by travellers and scholars of the XIX. century. Some of their attempts were political monographs of certain regions, loaded with descriptions on space variety and local characteristics<sup>9</sup>. In the meantime ethnographers, geographers and art historians were distinguishing methods and objectives while investigating "the identity" of space and thus helped the idea of universalism. The scholars and researchers and begun to look for more and more "archetypical" elements in the field of space.*

*The biggest sins in the last 100 years were certainly made by those experts on space identity who found, if necessary even by force, the evidence of "national" identity within a space. If*

*that was a normal practice in the time of nation making in Europe, Slovenia was for sure familiar with the same practice during the First World War, when national identity became a political question. And because of it an enormous amount of real and valuable identity characteristics, which had developed in one place over centuries, were then lost for some political reasons<sup>10</sup>.*

*New approaches and a new more complex understanding of space identity characteristics were brought forward with new theoretical aspects in the XX. century. Theorists in the History of Art were the first to comprehend the significance of the "rounded up culture of geographical units", which as the object of a profession should "work under the cover of an artistic language" to gain "the structure" of an artistic creation<sup>11</sup>. At the same time Slovene ethnology started an ambitious project aiming primarily at the broad spectrum of regional identity units by developing a number of regional monographs of Slovenia<sup>12</sup>. Geography deals with space identity units together with all the local characteristics and from 1950 on considered minor disciplines as well, with architecture placed above all others<sup>13</sup>. A revived interest in publishing local monographs increased mostly to present local characteristics (identity units).*

*To overcome finally the ever lasting "allotment holdings" among experts and professions in this field, it will be necessary to unite all efforts. But unfortunately here in Slovenia none of the branches has been willing enough to take responsibility for this initiative without the others feeling threatened. The least work has been done in architecture, where no interest has been aroused to research space identity and even less has been done for proper scientific research. Contrary to recent trends Slovenia has preferred a cosmopolitan approach instead of looking for "provincial" identity units. Such a provincialism in Slovene architecture is nothing new, but it is sad that this provincialism replaces real creativity. Because of it Slovene architecture does not achieve the level of quality it should (compare Finnish and Japanese architecture to Slovene).*

*Slovene architecture might be considered one of the culprits for the loss of all space units in the last century and of the ideas of space identity from our whole history. The purpose in architecture has been a uniformity or imitation of foreign achievements instead of searching for identity and allowing local people to participate in the architectural process<sup>14</sup>. Comparing the situation in Slovenia to the achievements of Europe one must admit it will take quite a long time to reach Europe<sup>15</sup>. European patterns are comparable and combine various space units - from spiritual to material culture, from artistically important to plain anonymous segments in architecture - and they are getting their real measure only through inter-relations and never as loose separate units.*

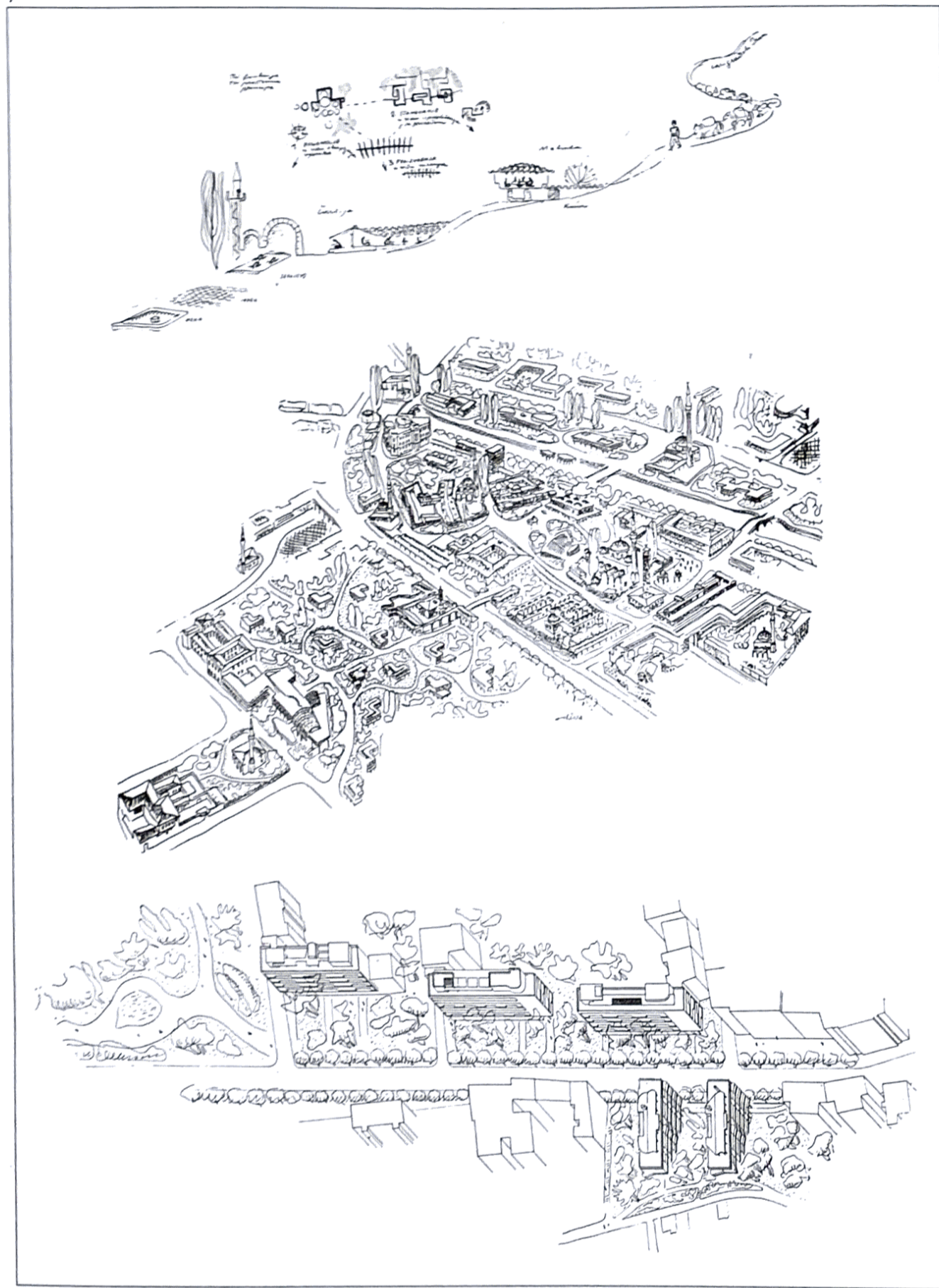
*Meanwhile Europe is more and more convinced that identity of human environment is one of its highest concerns - from the cultural and historical point of view to the residential as well. Guidelines from the "Recommendation*



7 Nezdržljivost internacionalizma in lokalne identitete arhitekture se je kruto pokazala v Grabrijanovi in Neidhartovi »novi čaršiji« v Sarajevu (skice od iskanja identitete preko »urbanizacije« do arhitekture Le Corbusierovskih blokov — 1953): danes je simbol vojaškega uničevanja stare in nove čaršije / *Incompatibility of internationalism and local identity architecture came out disastrously in Sarajevo's »new bazaar« by Grabrijan and Neidhart*

(from looking for identity to urbanization and Corbusier-like blocks of houses, 1953). The recent destruction of the old and the new čaršija (bazaar) is a symbol of the war in Sarajevo...

82



mena, dokazuje tudi hkratna zahteva, da je sestavine identitete potrebno upoštevati kot doprinos h kvaliteti bivanja in kot gospodarsko pomembno merilo. Nastala je še vrsta drugih priporočil, v posameznih okoljih so začeli raziskovati in uveljavljati identiteto prostora kot izgubljeno in ponovno iskano vrednoto. Danes lahko že rečemo, da so iz novih zahtev nastali novi cilji in nove metode, ki zavezujejo javnost, politiko, predvsem pa vse stroke, ki se kakorkoli ukvarjajo s prostorom.

#### 4. »Prostorska arhitekturna identiteta« na Slovenskem danes

V Sloveniji skušamo zamujeno dohiteti na poseben način. Kot prvo nalogo smo si zastavili inventarizacijo najpomembnejših sestavin identitete in hkrati uveljavitev zakonitosti, ki naj bi te lastnosti zavarovale pred izginotjem<sup>17</sup>.

Ugotoviti je namreč mogoče, kateri so tisti deli identitete prostora, ki so na eni strani najbolj značilni, na drugi strani pa jih je potrebno najbolj skrbno obravnavati, če hočemo to pozabljeno vrednoto ohraniti.

Ob upoštevanju predpostavke, da je identiteta preplet značilnosti (inventar inventarjev teh značilnosti), ki so medsebojno odvisne in v razpoznavni hierarhiji različno vplivne, je bil nedvoumen zaključek, da je iskani najbolj značilni in ogroženi del prav celotna pahljača stavbarstva ali »prostorska arhitekturna identiteta«. V njenem okviru so nosilci osnovnih pomenov identitete prostora tiste splošne značilnosti, ki jih podobno prepoznavajo različne stroke in ki so kot izločene sestavine prostora v sicer ozkih okvirih posameznih strok že inventarizirane, njihovo dejansko vrednost pa je mogoče določiti šele z medsebojno primerjavo in s postavitvijo v realni, današnji prostor.

Zato je bilo potrebno na začetku sestaviti preglednico inventarjev, iz nje izluščiti posamezne sestavine, in jih nato poiskati v stavbarstvu posameznih, topografsko določljivih regionalnih enot. Obseg teh regionalnih enot je bil mogoče iskati v različno interpretiranih poskusih zaokrožanja posameznih delov »inventarja«, določiti pa šele s postavitvijo celostnih lestvic hierarhije pomenov in sestavin stavbarstva v realnem, današnjem prostoru. Razlagi in dokazi o upravičenosti tako postavljenih mej in tako ugotovljenih sestavin je bilo potrebno poiskati v razvojnih zakonitostih. Tako opisana naloga je hkrati osnovna metodologija določevanja identitetnih lastnosti, kakršna je bila uporabljena v Sloveniji.

Spomeniško zavarovani spomeniki in stavbna dediščina, v različnih strokovnih študijah določene lastnosti arhitekture, v vseh dostopnih opisih predstavljene posebnosti krajev in stavb, ter vse to vgrajeno v različne določitve identitetnih lastnosti od dialektoloških regij do upravno političnih enot — so nam dali možnost, da »določimo« tako topografsko definirana območja, da je v njih mogoče razpoznati kvalitetno sožitje med naravnimi in ustvarjenimi sestavinami. Čeprav bi morali celoten inventar sestavin identitete, ki naj bi postal tudi merilo za vrednotenje ali predvidevanje posegov v prostor, dopolniti z ustreznimi razmerji do naravnih danosti, z gospodarskimi kriteriji, sociološkimi in etnološkimi posebnostmi itd., je bilo zaradi zaostajanja tovrstnih raziskav odločeno, da za enkrat uveljavimo le ločene sestavine in pomene »arhitekturne identitete«. Ta del je namreč med vsemi najbolj agresiven in obenem najbolj razpoznaven v celotni identiteti prostora.

Izhajajoč iz na eni strani povsem strokovnih raziskav ter že uveljavljenega varovanja arhitekturnih oziroma naselbinskih spomenikov, na drugi strani pa zakonodaje, so bile izdelane splošne strokovne osnove za prverjanje ustreznosti gradenj kot sestavin identitete prostora. Praktično to pomeni izdeavo priporočil in uveljavitev metode dopolnjevanja splošnih kriterijev s specifičnimi zahtevami za vsako lokacijo nove, odstranitev stare ali prenovo obstoječe stavbe. Ker so določila splošna, puščajo možnost kreativne gradnje tudi v smislu ustvarjanja nove identitete prostora - pod pogojem, da je to v ekološko in identitetno sprejemljivih okvirih. Ugotovljenih je bilo 74 topografsko danes določljivih arhitekturnih krajev, ki so medsebojno povezane v 14 večjih regij. Z različno stopnjo medsebojnih povezav (transparentnosti meja) je preprečena togost razumevanja in unformiranost odločanja<sup>18</sup>. Izkušnje, ki smo si jih pridobili v opisani nalogi, so dragocene. Na eni strani smo ugotovili, da so cilji strokovne in najširše javnosti pri nas identični s splošnimi evropskimi zahtevami po »ohranitvi spomina Evrope«. Enako pomembna je bila ugotovitev, da je pri iskanju sestavin identitete prostora ne le mogoče ampak nujno upoštevati celostni »inventar« teh značilnosti. Primerjave, ki so pokazale, da se na primer dialektološka regionalizacija Slovenije v več kot 90% prekriva z mejami arhitekturne regionalizacije in da tudi tu veljajo podobna pravila transparence in povezav, kot smo jih vzpostavi-



vili med arhitekturnimi krajinami (takih primerjav pa bi še lahko našli), dokazujejo, da je mogoče iz že opravljenih doslej nepovezanih raziskav v veliki meri sesaviti potrebni celostni seznam sestavin identitete. Ugotovili smo tudi, da je za arhitekturo v slovenskem prostoru potrebno določiti okrog 240 značilnih lastnosti za naselja, pokrajinske dominante in arhitekturno tipologijo. To so tiste kakovostne oznake, ki nam omogočajo določiti ustvarjalno ali destuktivno vlogo naselij, izjemnih arhitekturnih dosežkov in kar danes pomenijo prebivalcem ali raziskovalcem in ustvarjalcem. Eden od zaključkov je bila ugotovitev, da se ni mogoče naslanjati na že poznane ocene o vlogi posameznih sestavin v preteklosti, ampak da je potrebno kolikor je le mogoče aktualizirati znanje ter sestaviti novo, večplastno topografsko prostora in vseh delov stavbarstva v njem<sup>19</sup>. Šele po podrobnem preverjanju resničnega stanja (danes!) je bilo mogoče ugotoviti, katere so tiste značilnosti oblikovanja in drugih lastnosti arhitekture, ki v resnici še sodelujejo v identitetni podobi - in katere so le še arhivsko zabeležene ... Prav tu je nastalo največ nesporazumov, saj je v zadnjih desetletjih izginilo že mnogo različnih, nekoč temeljnih vrst ljudskega stavbarstva, ki jih preprosto ni več mogoče šteti med upoštevanja vredne sestavine prostora. Ker pa mnogi raziskovalci z veliko vztrajnostjo prisegajo prav nanje, nastajajo razhajanja v oceni, kaj je bilo nekoč in kaj je danes pomembno za identiteto prostora. Med take nesporazume sodi tudi vloga kulturnih spomenikov v določanju identitete prostora. Mnogi med njimi so žal ostali le še raritete in niso več razpoznavni kot nepogrešljivi deli prostora. Prav v razmerju med najdragocenejšimi posamičnimi dosežki in splošnimi značilnostmi je namreč skrito temeljno merilo identitete za vsako pokrajinsko enoto posebej. Zato smo predlagali, da se po zgledu zahodnoevropskih dežel uveljavi nov pojem »prostorska dediščina«<sup>20</sup>. Upravičeno lahko trdimo, da tisti spomeniki, ki izgube značilnosti okolja (prostora), za katerega so bili zgrajeni, niso več pravi spomeniki prostorske identitete, ampak le muzeološko ohranjeni dragoceni eksponati - ohranitev prostorske identitete je torej tudi neposredno varovanje spomenikov arhitekture! Omeniti je potrebno še eno od dilem, ki jo postavljajo predvsem arhitekti. Boje se, da bi s preveč podrobno določenimi sestavinami, ki naj označujejo »kvalitetno« arhitekturo v nekem okolju, v preveliki meri posegli v njihovo pravico ustvarjalcev<sup>21</sup>. Osnovna lastnost predlaganega sistema pa je, da sestavine, ki jih je danes mogoče določiti kot nosilce identitete, niso predpisane oblike za gradnjo, ampak le ugotovljene splošne značilnosti. Zato z njimi ni mogoče predpisati nobene arhitekture, lahko pa se določi merila za njeno vrednotenje. Temeljna zmeta je tudi v tem, da nekateri ne ločijo med posebnimi vrednotami (dominantnimi arhitekturami, posebnostmi...) in količinsko prevladujočo arhitekturo. Prve so tudi izjemne avtorske stvaritve - ki pa morajo biti usklajene s prostorom, za katerega so grajene! Dodati mu morajo novo kvaliteto - ta pa mora biti vključena v značilni hierarhični odnos v posameznih okoljih. Vsa druga arhitektura, ki

for protecting and transforming a rural architects heritage", also known as *The Document from Granada*,<sup>16</sup> agree on preserving a "collective memory of Europe". Here is no place for some new uniformed types or an archetypical old regional shapes, but for a combination of specific achievements, traditional dwellings, monuments, geographical particularities, typologies of local architecture, specific new architecture - in short, a fundamental space identity. Authenticity, conservation, originality, complex identity and continuity of space identity with possible topographical identification are the highest ideas and values of these identity units. It's a matter of high values of identity units which are supported by the demand that identity units contribute to a higher quality of living and that they become an important economic measure. Recently some new recommendations have appeared. In some new surroundings researches are working on asserting space identity which was once lost and its value searched for again. We may say today that new demands dictate new targets and new methods and are obliged to heed public opinion, politics and most of all, to all disciplines dealing with space.

#### 4. "Spatial architectural identity" in Slovenia today

In Slovenia we are trying to catch the delayed searching attempts in a special way. As a priority we decided to make an inventory of the most important parts of our spatial architectural identity and at the same time to find out the legality that would protect their characteristic before vanishing<sup>17</sup>. It is possible to define what the specific characteristics of space identity are and which of them need thorough researching - if we want to keep their forgotten value.

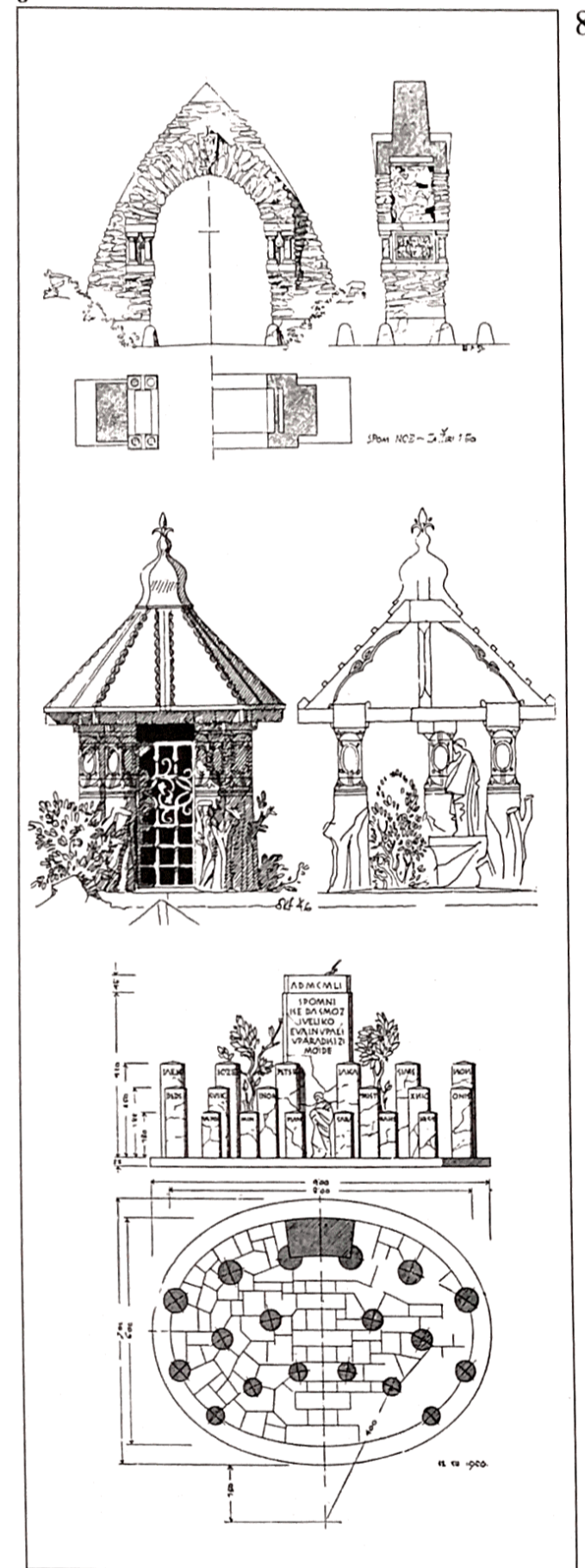
Considering the fact that an "identity" is a combination of a set of interrelated characteristics (an inventory of characteristic) that are hierarchically recognizable and influential, they are the most typical and endangered part of architecture, thus called "special architectural identity", their main features and characteristics are recognizable in other disciplines as well. They are part of the inventory of other branches of scientific and academic knowledge, and their real value appears only when compared and placed in real space.

At the beginning it was necessary to prepare a synoptic table of inventories, to draw out single units and to look for them in regional architecture. To define the extent of these regional units was possible only after the creation of hierarchical scales of meanings and of architectural units in current space. The explanation and the evidence for such limits result from a developmental process. This approach counts as a basic methodology for defining identity characteristics in Slovenia.

The conservation of old monuments and an architect's heritage (in other words, as some architectural characteristics are described in different studies, regional monographs and other particular research) gives us a chance "to define" the region in accordance with the topo-

8 Plečnikove »identitetne dileme«: spomenik NOB za Žiri izhaja iz železarske peči (1951), za Boč iz lokalnih kapelic (1951), za Logatec iz cestnih miljnikov (1950) / »Identity dilemma« by J. Plečnik: Second W.W. monument comes from ironworks in Železniki (1951), from local chapels in Boč (1951), and from road milestones in Logatec

8

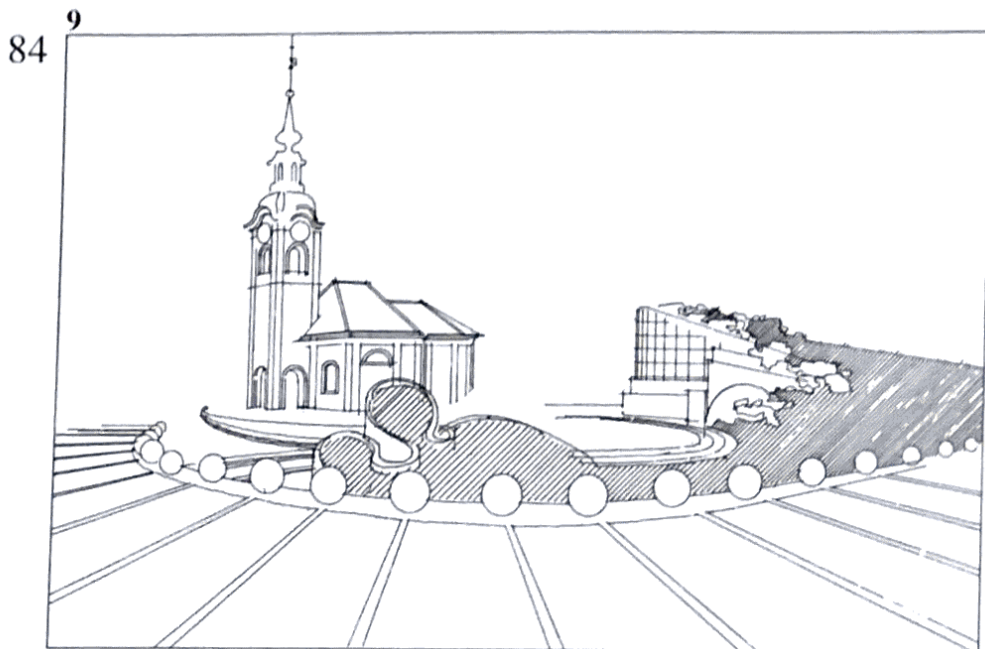


83

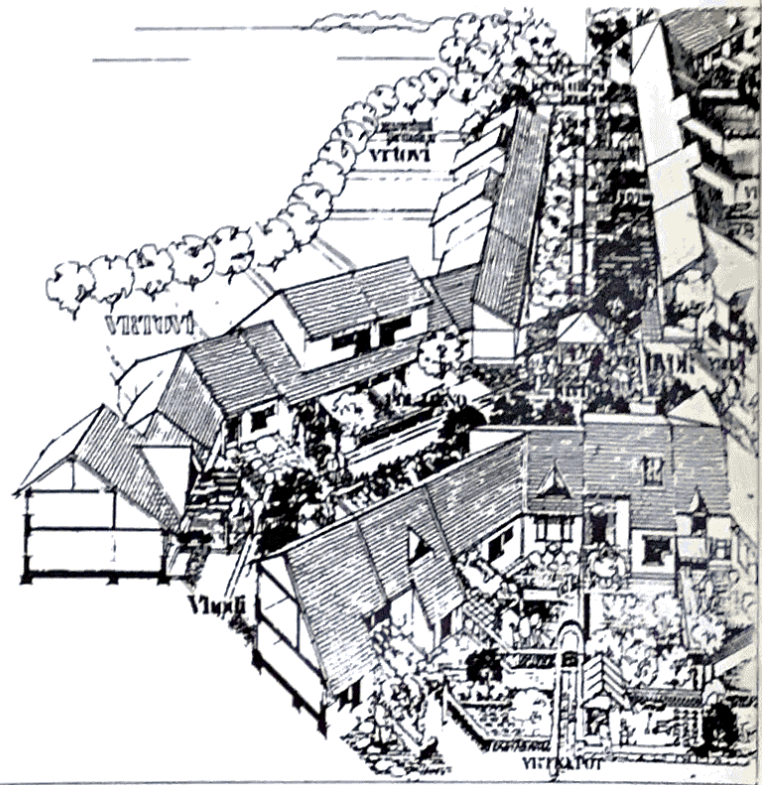
graphical rules, to discover a quality symbiosis between nature and man. Though we should consider the opportunity to complement the inventory of "identity units" with economic, social and ethnological criteria for later use as a measure for evaluating natural relationships, the lack, however, of suitable research allows us only to define separate elements, units and meanings of "architectural identity". This part is, in other words, the most aggressive and recognizable in the whole issue of space identity. Proceedings from scientific research and regional monuments protection on one side and from legislation on the other has brought about some general guide-lines for testing the suitability of architecture as an identity space element. In practice it has meant the direction how and the required method to build, based on the general criteria, which focus mostly on arguments for using some new locations, removing



9 Nagrajena Draveljska cerkev M. Mušiča je kljub okolju »modernih delavskih blokov« predvsem ponižen poklon nekdanji skromni podeželski baročni kmečki cerkvi (avtorjeva skica) / *The awarded church in Dravlje, designed by M. Mušič, is regardless to »modern worker's housing« still a humble compliment to the once modest baroque country church (architect's sketch)*



10



se je sicer mnogi arhitekti odrekajo, ker naj bi bila le »serijska«, v resnici pa so jo sami pomagali ustvariti, pa je prav tako lahko visoko kreativna - vendar mora ali izhajati iz že znanih sestavin identitete nekega prostora, ali pa jih mora v vseh pomenih nanovo ustvariti. Ker vemo, da sicer izjemno številna gradnja v našem stoletju skoraj nikjer (še) ni uspela ustvariti novih temeljnih sestavin identitete prostora, to pomeni, da se arhitekti niso niti spreševali po njej, ali pa niso bili dovolj kreativni. Vsak drug izgovor je lahko le poskus opravičevanja nekreativnosti, ne pa birokratskega uniformiranja in predpisovanja arhitekture ...

Našteti so le nekateri od pomenov, ki jih imajo sestavine identitete prostora. Med njimi so poudarjene tiste, ki so vezane na pomene arhitekture kakršnekoli vrste (celotnega stavbarstva) v prostoru. Ko je bila izdelana ocena, kje in koliko se je ohranilo takih območij, ki jim lahko določimo prostorsko identiteto, čeprav le s sestavinami, ki so skrite v arhitekturi, je nastala tudi svojstvena ocena vrednosti bivalnega okolja. V območjih z nizkimi ali celo uničenimi vrednotami identitete prostora je tudi po drugih merilih okolje ekološko že močno prizadeto, splošna kvaliteta bivanja je znižana, tu ni mogoče razvijati turizma itd.

Žal so prav v teh območjih v zadnjem času grajene tudi tiste stavbe, ki smo jih ocenili kot izjemne arhitektonske dosežke. Če pa kljub svoji vase zaprti kvaliteti niso uspeli ustvariti nove ali ohraniti stare fidentitete prostora, je z njimi nekaj narobe ... Končno je med najbolj obtožujočimi ugotovitev, da se ta negativna območja v veliki meri prekrivajo tudi z območji relativno višje mortalitete in morbiditete — torej so dejansko manj zdrava in za bivanje človeka manj ustrezna in kvalitetna.

Po vseh teh ugotovitvah je postalo jasno, da je potrebno ohranjati ali nanovo zgraditi prostorsko identiteto ne le zaradi njene kulturno zgodovinske vrednosti, ampak tudi kot temeljno sestavino življenja. Vse stroke, ki lahko kakorkoli doprinesejo k tej nalogi, je potrebno razvezati, da v njej sodelujejo, da svoje mnogokrat ozke poglede razširijo in postavijo nova teoretična in metodološka izhodišča za iskanje in vrednotenje sestavin identitete prostora, svoje izsledke pa posredujejo javnosti kot del posebnega vzgojnega programa. Od politikov in gospodarstvenikov je potrebno zahtevati, da

enako kot morajo skrbeti za ekološko ravnotežje, odslej skrbe za ohranitev ali kvaliteten razvoj identitete prostora, saj so to temeljna zagotovila za boljše življenje v prihodnosti<sup>22</sup>. Od arhitektov pa je najmanj, kar lahko zahtevamo, da objektivno in ne le samovšečno prepoznamo tisti resnični pojem identitete v arhitekturi, ki nam omogoča graditi boljše brez odklanjanja izkušenj preteklosti in brez njenega slepega posnemanja.

<sup>1</sup> I. Focht, Uvod u estetiku, ZIU, Sarajevo 1972; Kot posebno temo obdeluje vlogo fenomenologije kot temeljne metodologije za »objektivno določanje vrednost prostora« v obliki teze za doktorsko disertacijo P. Gulič (rokopis, december 1992).

<sup>2</sup> Povzeto po francoskem predlogu za identifikacijo krajinskih enot: J.C. Bontron, Y. Luginbuhl etc, Methodologie pour l'identification et la typologie des paysages, Paris 1991.

<sup>3</sup> Med raziskovalci, ki so na ta problem že pred nekaj časa opozarjali, je bil v sosednji Koroški dr. O. Moser: Probleme der Hausforschung am Beispiel der alpenlander Kaernten und Steiermark; v: Gegenwaertige Probleme der Hausforschung in Oesterreich, Wien.

<sup>4</sup> Marjeta Šašel Kos, Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, SAZU, Ljubljana 1986.

<sup>5</sup> Paolo Santonio, Popotni dnevniki 1485 - 1487, MD, Celovec, Dunaj, Ljubljana, 1991.

<sup>6</sup> Ivan Komelj, slovenski kraji in naselja v preteklosti, Narodna galerija, Ljubljana 1978 - katalog ob razstavi.

<sup>7</sup> Markus Pernhart, Burgen und Schloesser in Kaernten, Carinthia, Klagenfurt 1976.

<sup>8</sup> Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951.

<sup>9</sup> Za Slovensko območje je bila značilna taka »državna« monografija: Oesterreich in Wort und Bild, Wien 1898; poleg nje je v začetku 20. stol. nastala cela vrsta bolj ali manj lokalnih opisov krajev ali delov pokrajin, največkrat zaokroženih v politične okvire.

<sup>10</sup> Primer: P. Fister, Pogledi na arhitekturo dvojezične Koroške, v: Traditiones 20, Ljubljana 1991, str. 29-52.

<sup>11</sup> Na Slovenskem je bil utemeljitelj dr. Nace Šumi, Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975.

<sup>12</sup> Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1976.

<sup>13</sup> Največ tovrstnih člankov in razprav je izšlo od šestdesetih let dalje v Geografskem zborniku (Acta Geographica), ki ga izdaja SAZU v Ljubljani.

<sup>14</sup> P. fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986 (predvsem poglavje Arhitektura - urbanizem - oblikovanje - 20. stoletje in poglavje O razumevanju problemov oblikovanja prostora).

<sup>15</sup> Kot vzorec: Le monde alpin et rhodanien, REVUE REGIONALE D'ETHNOLOGIE, Grenoble, 1978.

<sup>16</sup> Council of Europe, committee of ministers: On the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage; Recom. No R (89)6, Granada 1985.

<sup>17</sup> Raziskovalni nalogi je v letih 1991 in 1992 financiralo Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora

Rep. Slovenije skupaj z Ministrstvom za znanost in tehnologijo, izvajala ji je Fakulteta za arhitekturo v povezavi z drugimi institucijami (zavod za planiranje Republike Slovenije itd.). Publikacija z naslovom »Arhitekturne krajine na Slovenskem in glosar sestavin arhitekturne identitete« je v tisku.

<sup>18</sup> Prva javna predstavitev: P. Fister, Slovenske arhitekturne krajine in arhitekturne regije - referat na Sedlarjevem srečanju, Postojna, 28. 5. 1992. Glej tudi: Živa Deu, Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij v dolgoročnem prostorskem planu republike, v: IB revija 3-4/letnik XXV, Ljubljana 1991 (v obliki prehodnega poročila).

<sup>19</sup> Poleg formalnih arhivov pri Zavodih za varstvo narave in kulturne dediščine, je bila izvedena več kot 10 let trajajoča topografsko-raziskovalna naloga »Korpus slovenske arhitekture« na Fakulteti za arhitekturo; ustanovljen je poseben arhiv z nekaj tisoč enotami, v katerem je obdelanih okrog 2000 naselij in več kot 12000 stavb. Ko bo gradivo dokončno računalniško obdelano, bo na voljo uporabnikom kot primerjalni vir, obenem pa se bo stalno dopolnjevalo in razširjalo.

<sup>20</sup> P. Fister, Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota, v: Varstvo spomenikov 34, Ljubljana (v tisku!).

<sup>21</sup> Povzeto po diskusiji na Sedlarjevem srečanju urbanistov v Postojni, 28. in 29. 5. 1992.

<sup>22</sup> Poleg številnih priporočil strokovnih združenj, državnih ali meddržavnih komisij je temu cilju namenjena tudi študija Združenih narodov, ki jo je izdelala Economic Commission for Europe, Trends in Resarch on Human Settlements in ECE Countries (ECE/HBP/77), New York 1990.



10 Nagrajeni stanovanjski kompleks L. Drašlerja »Dvori« (Prešernov sklad 1990) prevzema značilno mešanico identitete kmečke in primestne arhitekture svojega okolja / The awarded housing project »Dvori« (Courts) by L. Drašler engages a characteristic mixture of rural identity and suburban architecture

or adapting old ones or creating new ones. Since the rules are very general, they leave enough chances to create a new identity in a space - with the one condition that it corresponds to its ambient ecology and identity. Thus Slovenia has now 74 topographical maps of architectural regions (border transparency), united and interrelated in 14 major regions. Different levels of interrelations prevent the rigidity of understanding and of uniform decision-making<sup>18</sup>.

The experiences so far are valuable for us. We have learned that the goals of architecture and the public interest are identical to those in Europe - those demanding "conservation of Europe's memory". Another conclusion concerns the necessity of employing the characteristic "inventory". Some comparisons show, for example, that the same dialectological regionalization of Slovenia is covered with a 90% architects regionalization, considering all the relations and transparencies we had previously found in Slovene architectural regions. These comparisons also show that it is possible to create a new suitable list of identity elements and unities. We have also established that at least 240 characteristics are necessary to define settlements, regional dominant points and architectural typology. They are put up as incredible architectonic achievements or as a type of guide to general attributes in architecture which can be presented to the regional population - its creations and scientists. Another conclusion of this research is unreliability of its past evidence; we must, therefore, reshuffle our knowledge and draw up a new, different space topography and all the architecture within it<sup>19</sup>.

After thoroughly checking today's present situation, we have managed only recently to ascertain those characteristics and other properties in architecture that appear in an "identity picture", most of which are found in archives. And this is the area where the most conflicts arise. Argued as being irrelevant from the "space units" point of view a lot of genuine regional architecture has vanished in the last few decades, some of it known as unique examples of man's building ability. But some researchers still appreciate the necessity of keeping all elements together and the conflict is here - whether it is important for today's or yesterday's space identity?

Another disagreement in defining "space identity" is the role of cultural monuments. Most of these monuments are a rarity today and not very significant for the region. So the basic measure for space identity derives from the proportion of individual achievements and general characteristics. For better understanding we have introduced the European term "space heritage"<sup>20</sup>. We are entitled to claim that those monuments, which have lost their regional characteristics (space) and purpose do not count as the monuments of "space identity", but as only conserved precious exhibits for museums. Yet the conservation of space identity is a conservation of architectural monuments too!

We must mention another dilemma architects confront. They fear that detailed definitions of

elements for "quality" in regional architecture could affect their rights as creators<sup>21</sup>. The main attribute of the suggested system of establishing "space identity" criteria is the fact that those elements which do not concern identity are not prescribed forms of architecture but rather are taken more as a measure for estimating the general characteristics of "space identity".

A lack of distinction within the conflict between the special values of architecture (dominant architecture, particularities etc.) and quantity of architectural artefacts is another misunderstanding. Some author's creations, unique and well integrated into space, are among special values, yet they do increase the quality of typical hierarchical relationships. All other architecture, often denied by architects for its fabricated process, may be highly creative, if we consider all space units or developing the new ones. Though we know that the architectural abundance of the last century did not manage to create any new basic elements in space identity, but this signifies only the fact that architects have not been interested or creative enough in making them. Any other excuse results just from a lack of creativity and not from bureaucratic obstacles and uniformity.

We have mentioned just a few meanings of "space identity" elements and have stressed the ones connected to general views on architecture. When the survey was done, the locations of where and how many such regions with a possible "space identity" existed in Slovenia were demonstrated which thus shows a unique evaluation of the human environment. In regions with low or even destroyed values of "space identity" some ecological disturbances could be traced as well. The quality of life is decreased and there are fewer possibilities for tourist development. Unfortunately some of these areas are full of buildings regarded as architectonic achievements. But something must have gone wrong with them if, in spite of their undisputed quality, they couldn't create new space identity. In the end one of the worst findings is the fact that negative regions in great part are made up of areas of relatively high mortality and morbidity, they, therefore, are less healthy and of a less suitable living quality for man.

To summon up all the findings, the necessity of conservation or building up a new "space identity" becomes clear not just for its cultural and historical value but as a fundamental ingredient of life. All disciplines must cooperate in the field, to exchange their attitudes and approaches on the theoretical and methodological level and to introduce their results to the public as a part of a special educational program. Politicians and economists should be asked not to keep just the ecological balance but in future they should care for conserving the quality development of "space identity" as well<sup>22</sup>. The architects should be asked for more objective measures, not just authoring, in discovering the real meaning of identity in architecture. That will help them create better environments without denying the past or blindly imitating it.

<sup>1</sup> I. Focht, Uvod u estetiku, ZIU, Sarajevo 1972; The author's work on the role of phenomenology as a fundamental methodology for "objective defining of space values", written as a thesis for Ph. D. by P. Gulič (manuscript, December 1992).

<sup>2</sup> Summarized French original for regional units identification: J. C. Bontron, Y. Luginbuhl etc, Methodologie pour l'identification et la typologie des paysages, Paris 1991.

<sup>3</sup> Med raziskovalci, ki so na ta problem že pred nekaj časa opozarjali, je bil v sosednji Koroški dr. O. Moser: Probleme der Hausforschung am Beispiel der alpenländischen Kaernten und Steiermark; v: Gegenwärtige Probleme der Hausforschung in Oesterreich, Wien.

<sup>4</sup> Marjeta Šašel Kos, Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in sirmijem pri Kasiju dionu in Herodijanu, SAZU, Ljubljana 1986.

<sup>5</sup> Paolo Santonio, Popolni dnevniki 1485 - 1487, MD, Celovec, Dunaj, Ljubljana, 1991.

<sup>6</sup> Ivan Komelj: Slovene Regions and Towns in the Past.

<sup>7</sup> Markus Pernhart, Burgen und Schloesser in Kaernten, Carinthia, Klagenfurt 1976.

<sup>8</sup> Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951.

<sup>9</sup> A "state" monograph was typical for Slovenia (Oesterreich in Wort und Bild, Wien 1898), followed at the beginning of the XX. century by various descriptions on local and region all parts, and often politically framed.

<sup>10</sup> Example: P. Fister, Pogledi na arhitekturo dvojezične Koroške, v: Traditiones 20, Ljubljana 1991, str. 29-52.

<sup>11</sup> Dr. Nace Šumi was the founding father in Slovenia, Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975.

<sup>12</sup> Ethnological topography of Slovene Ethnical Territory, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1976.

<sup>13</sup> The greatest number of such articles and discussions was published in the 1960s in ACTA GEOGRAPHICA.

<sup>14</sup> P. Fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986 (predvsem poglavje Arhitektura - urbanizem - oblikovanje - 20. stoletje in poglavje O razumevanju problemov oblikovanja prostora).

<sup>15</sup> Example: Le monde alpin et rhodanien, REVUE REGIONALE D'ETHNOLOGIE, Grenoble, 1978.

<sup>16</sup> Council of Europe, committee of ministers: On the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage; Recom. No R (89)6, Granada on 3 October 1985.

<sup>17</sup> The two research projects were financed by Ministry of Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora Rep. Slovenije skupaj z Ministrstvom za znanost in tehnologijo and produced by Fakulteta za arhitekturo v povezavi z drugimi institucijami (zavod za planiranje Republike Slovenije itd.). Publikacija z naslovom "Arhitekturne krajine na Slovenskem in glosar sestavin arhitekturne identitete" je v tisku.

<sup>18</sup> The first public presentation: P. Fister, Slovenske arhitekturne krajine in arhitekturne regije - referat na Sedlarjevem srečanju, Postojna, 28. 5. 1992. Glej tudi: Živa Deu, Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij v dolgoročnem prostorskem planu republike, v: IB revija 3-4/letnik XXV, Ljubljana 1991 (v obliki prehodnega poročila).

<sup>19</sup> Beside the formal archives at the Institute ... a 10 year long topographical research project was conducted as the Corpus of Slovene Architecture. A special archive was established with one thousand units, compiling of 2000 settlements and more than 12000 buildings. After the computerization of data the material will be available to users as a comparative source with continuing supplementation.

<sup>20</sup> P. Fister, Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota, v: Varstvo spomenikov 34, Ljubljana (v tisku).

<sup>21</sup> Summary of the discussion on Sedlar's meeting of Postojna, 28th and 29th May, 1992.

<sup>22</sup> Beside numerous recommendations by expert groups, state's and interstate commissions, this goal is also supported by the UN study, published by Economic Commission for Europe, "Trends in Research on Human Settlements in ECE Countries" (ECE/HBP/77), New York, 1990.